

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Тацієнко Наталії Леонідівни
«Селянство Правобережної України в імперський період (1793-1917 рр.):
на матеріалах Уманського повіту», представлену на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю
07.00.01 - історія України**

В умовах розбудови української державності закономірним є інтерес до історичного досвіду, соціальної структури населення українських земель за умов бездержавності та національного гноблення. Тим більше коли йдеться про найчисельніший суспільний стан тогочасного суспільства – селянство. Саме воно найбільше потерпало від економічного гніту, піддавалося експлуатації та визиску російського самодержавства і саме воно в умовах національного гноблення та політики зросійщення зберігало українськість, українську культуру та національну ідентичність. На сучасному етапі розвитку історичного пізнання відбувається переорієнтація дослідницького мислення, переосмислення історичних явищ та процесів, методів їх вивчення. І якщо історико-економічна література, демографічні дослідження селянського укладу на загальносуспільному рівні представлені великою кількістю ґрунтовних публікацій, то регіональний зріз цих проблем залишається одним з найбільш перспективних напрямів історичної науки. А саме локальні дослідження дають можливість вирізнити регіональні особливості, як, врешті, і підтвердити загальні тенденції. Регіональні аспекти української історії є найменш вивченими, тому науковий інтерес до них є цілком закономірним.

Дисертація Н. Тацієнко виконана в межах науково-дослідної теми кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Історико-регіональні аспекти історії України». При чому, особистий внесок автора полягає у спробі висвітлення становища селянства Уманського повіту наприкінці XVIII – на початку XX ст. не ізольовано, а в контексті динамічного розвитку Правобережної України.

Мету дисертаційного дослідження – «на основі виявленого комплексу

джерел та здобутків історіографії комплексно дослідити селянство повіту: скласти його демографічний портрет, показати соціально-економічне становище, динаміку суспільно-політичної активності» визначено чітко і, як свідчать результати дослідження, цілком досягнуто, в т.ч. завдяки логічному формулюванню об'єкта та предмета дослідження. У відповідності з метою у дисертації ставилися чіткі дослідницькі завдання:

- з'ясувати стан наукової розробки теми, рівень і повноту забезпечення її джерельної бази;
- увиразнити демографічні показники селянства Уманського повіту (чисельність, питома вага, густота населення, майнова диференціація селянства) на тлі «загальноселянської» статистики Правобережної України;
- визначити освітній рівень селянства Уманщини та конкретизувати роль церковнопарафіяльних шкіл у поширенні грамотності;
- охарактеризувати селянські господарства Уманщини (майновий стан, параметри землеволодіння, традиційні сільськогосподарські заняття);
- показати динаміку суспільно-політичної активності селянства упродовж першої половини ХІХ ст.;
- простежити зміни в селянському середовищі, викликані перебігом аграрної реформи 1861 р.;
- визначити причини активізації та характер селянського руху на Правобережжі на початку ХХ ст.

Аналіз дисертації, її основного змісту дозволяє зробити висновок, що з поставленими завданнями Н. Тацієнко справилася успішно.

Структура дисертації є цілком логічною, достатньо продуманою, має необхідні складові елементи й підпорядкована досягненню поставленої мети. Дисертаційна робота складається з вступу, чотирьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

Апробація результатів дисертаційного дослідження цілком достатня – 10 наукових праць, з яких 6 статей – у фахових виданнях України, 1 у зарубіжному науковому виданні, 3 – у збірниках матеріалів і тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

В першому розділі «Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження» дисертантка ґрунтовно та критично проаналізувала історіографію досліджуваної теми, показавши її недостатнє висвітлення у запропонованій постановці проблеми. Наукову літературу цілком закономірно поділено на групи за проблемним та хронологічним спрямуванням. Не залишилися поза увагою здобувачки і праці зарубіжних дослідників. Джерельна база дисертації складається з архівних та опублікованих джерел. Перша група представлена документами двох архівів – Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Державного архіву Київської області. Загалом комплекс архівних матеріалів становить 122 позиції.

До теоретичної основи дисертації була долучена і концепція «селянської революції» В. Данилова, яку розвивають сучасні історики С. Корновенко, І. Фареній, Н. Ковальова та ін. Розглядаючи концепцію В. Данилова, дисертантка слушно наголошує, що характер виступів свідчив про те, що на селі відбулися глибинні соціокультурні трансформації: селяни почали поступово усвідомлювати себе як окремішня спільнота імперського простору. Такий погляд дозволяє в нових суспільно-політичних, соціально-економічних та культурних процесах кінця ХІХ – початку ХХ ст. по-іншому розглядати як селянство загалом, так і окремого селянина. Зокрема, розуміти селянство як активного учасника змін в країні, або, принаймні, змін у навколишньому соціокультурному середовищі. Такий підхід дозволив узагальнити селянські рухи початку ХХ ст. та ствердно констатувати у дисертації, що події 1905 – 1907 рр. стали черговою фазою у розвитку селянської революції.

У процесі дослідження з опублікованих видань статистичного характеру широко використовувалися «Памятные книжки Киевской губернии...» та «Адрес-календари Киевской губернии...» – офіційні довідкові видання Київського губернського статистичного комітету, а також матеріали Першого всеросійського перепису населення 1897 р., зведені у томі «Киевская губерния», що склало основу джерельної бази дослідження. Урізноманітнило комплекс опублікованих джерел використання низки збірників документів.

Ґрунтовним сегментом джерельної бази дослідження є публікації таких

періодичних видань як «Киевлянин» та «Киевские епархиальные ведомости». Частково використовувалися і такі видання як «Рада», «Киевская старина», «Руководство для сельских пастырей», «Провинциальный голос». Тож закономірно, що залучена джерельна база дозволила вперше ввести у науковий обіг чимало матеріалів та з'ясувати невідомі чи маловідомі аспекти життя селянства досліджуваного регіону.

В основу методології дисертації покладено комплексне застосування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило вирішити завдання та досягти поставленої мети. Використання сукупності методів, принципів та наукових підходів забезпечили об'єктивне, логічне та неупереджене висвітлення історичних явищ та процесів, які визначали динаміку змін в селянському середовищі зазначеного регіону наприкінці XVIII – на початку XX ст., що свідчить про достатнє володіння здобувачем методологічним інструментарієм.

У другому розділі «Селянство регіону в демографічній статистиці XIX – початку XX ст.» здобувачкою відображено динаміку росту показників чисельності селянства Уманського повіту в досліджуваний період та з'ясовано освітній рівень основної маси населення. Вдало простежено коливання показників чисельності кріпосного селянства, зумовленого утворенням військових поселень в повіті. Наголошується на «селянськості» Уманського повіту, при чому дисертанткою визначено, що чисельність селян серед жителів повітового міста на початку XX ст. була надзвичайно низькою. Н. Тацієнко, акцентує увагу на динаміці переселенського руху, апогей якого припадав на період Столипінської аграрної реформи. У розділі зазначено, що найчисельніша соціальна група населення, українське селянство, була найменш охоплена освітою. Зосереджено увагу на ролі православного духовенства в залученні основної маси населення до шкільної освіти та еволюції розуміння селянами її важливості.

У третьому розділі «Селянські господарства Уманщини в умовах імперської аграрної політики» Н. Тацієнко виклала результати дослідження соціально-економічного становища селянського населення Уманського повіту та

увиразила проблему малоземелля в регіоні, яка визначала спосіб ведення господарства та основні види занять сільських трударів. Проаналізовано врожайність основних культур, яка була визначальною для спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Наголошується, що в другій половині XIX ст. кількість поміщицької землі у Київській губернії переважала над селянською, а показник розораних і оброблюваних земель був найвищим по губернії саме в Уманському повіті.

У четвертому розділі «Суспільно-політична активність селянства» дисертантка простежила динаміку розгортання селянського невдоволення та показала гостроту селянських рухів на Правобережжі, наймасовіші з яких мали місце саме в Київській губернії. Визначено основні форми протесту селян означеного періоду та наведено приклади наймасовіших селянських заворушень на Уманщині. Дисертанткою зазначається, що об'єднавчою цінністю для селянського населення була ідея розподілу землі на справедливих засадах, а невирішене аграрне питання було одним із джерел селянської боротьби і на початку XX ст.

Основні положення та висновки, зроблені Н. Тацієнко за результатами досліджень, аргументовані та логічні. Вони підтверджують новизну та оригінальність дослідження, вміння дисертантки осмислювати опрацьований матеріал, висвітлюють авторське бачення та розуміння обраної наукової проблеми.

Дисертацію поповнюють 17 додатків, серед яких таблиці, що ілюструють чисельність кріпосного населення в середині XIX ст., сімейний та освітній рівні селянства Уманського повіту та м. Умань, забезпеченість землею селянських господарств, дані про посіви та врожайність головних сільськогосподарських культур, розвиток тваринництва тощо.

Позитивно оцінюючи дисертацію Н. Тацієнко, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання, які поліпшили б текст дисертації і врахування яких може бути корисним в подальшій науковій роботі автора.

1. Авторка дає ґрунтовний аналіз історіографії, однак випускає праці білоруських істориків, які є цікавими в контексті схожості ситуації, яка

складалася на той час в українських правобережних та західнобілоруських губерніях. Білоруські історики спромоглися на доволі самобутні праці з селянської проблематики (колективне видання «Історія селянства Білорусі з найдавніших часів до наших днів», праці С. Луговцевої, Г. Маскевич, В. Панютича)

2. Варто було б розширити джерельну базу дослідження за рахунок опрацювання архівних документів Державного архіву Черкаської області (Ф. 699, 762, 766), Інституту рукопису національної бібліотеки України імені В. Вернадського.
3. Окрему групу джерел становить періодична преса, яка допомогла авторці проілюструвати теоретичні узагальнення і передати своєрідний дух епохи. Щоправда, залучення преси як історичного джерела вважаємо не зовсім достатнім для висвітлення зазначеної проблематики.
4. Привертають увагу певні диспропорції обсягів тексту тих чи інших, в цілому рівнозначних за науковим значенням, розділів. Так, якщо третій розділ – «Селянські господарства Уманщини в умовах імперської аграрної політики» має обсяг 47 сторінок тексту, то четвертий розділ «Суспільно-політична активність селянства» – 65 сторінок.
5. Поза увагою дослідниці залишилося повсякденне життя селянства, не вистачає окремого підрозділу про особливості побуту, дозвілля, релігійного світогляду селян краю.
6. Дисертація написана гарною українською літературною мовою, хоча інколи трапляються друкарські та стилістичні помилки.

Висловлені зауваження не можуть суттєво вплинути на загальну позитивну оцінку здійсненого дисертаційного дослідження. Зміст дисертації свідчить, що поставлена мета дослідження досягнута, а сформульовані завдання – повністю виконані. Положення й висновки роботи є науково виваженими й аргументованими. Можна стверджувати, що представлена до захисту дисертація розв'язує важливу наукову проблему, а саме увиразнює регіональні особливості, висвітлює соціально-економічне та суспільне становище селянства Уманського повіту наприкінці XVIII – початку XX ст. не ізольовано, а в контексті

динамічного розвитку Правобережної України і є самостійною та завершеною науковою працею, виконаною на належному науково-теоретичному рівні.

Автореферат розкриває зміст дисертації, відображає творчий доробок автора та відповідає встановленим вимогам.

Таким чином, у регіональному аспекті робота Н. Тацієнко є першою дослідницькою працею з подібної тематики. При цьому здобувач вирізняється самостійністю суджень, оригінальністю оцінювання подій і явищ, що дає підстави говорити про створення власного авторського бачення проблеми. Зібраний та систематизований матеріал зможуть використовувати історики та краєзнавці, він значно доповнить джерельну базу регіональної історії і може бути використаний для подальших наукових досліджень.

Представлена на захист дисертація Тацієнко Наталії Леонідівни «**Селянство Правобережної України в імперський період (1793-1917 рр.): на матеріалах Уманського повіту**» є завершеним самостійним дослідженням, яке в повному обсязі відповідає «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її авторка **Тацієнко Наталія Леонідівна** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

А. І. Касян

Підпис к. і. н., ст. викл. А. І. Касяна засвідчую

доктор історичних наук, професор

проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

С. В. Корновенко